

Lilli Alanen

G. W. Leibnizin monadit, loogikon utopia ja uusi representaation käsite

H yvä uutinen, *Monadologiakin* on nyt ilmestynyt suomeksi. Suomennoksen on tehnyt Jyrki Siukonen, kustantaja on Gaudeamus. Kulttuuriteko sinällään, joka tarjoaa myös, kuka arvaisikaan, mitä ajankohtaisinta filosofiaa.

Suomessa reduktiivinen materialistinen naturalismi on ollut kauan suosittua. Materialistit redusoivat olevaisen fyysisiin materiaalsiin hiukkasiin tai tiloihin ja niistä koostuviin fysikaalisiin järjestelmiin. Leibnizin maailma – äärettömästä mahdollisten maailmojen joukosta ainoa aktuaalinen ja siis myös paras ja täydellisin maailma – koostuu yksinkertaisista, aineettomista olioista, substansseista, joiden olemus ja toiminta on – kognitiotieteilijät huomattaa – toinen toistensa representoiminen tai havaitseminen, ja joita Leibniz päätyy kutsumaan monadeiksi. Monadin olemus, joka ei ole mekanistisesti kuvattavissa, on eräänlaista sieluntoimintaa, silloinkin kun se on täysin tiedostamatonta ja automaattista. Leibnizin järjestelmä on reduktiivisen materialismin äärimmäinen vastakohta – reduktiivista idealismia puhtaimmillaan. Ei fenomena-

lismia, johon Berkeley seuraajineen päätyi, ei myöskään platonismia, vaan ontologista idealismia, jonka mukaan todellisuus on tässä ja nyt, kaikessa moninaisuudessaan, ikuisesti. Fyysiset tai elottomat, kuten myös orgaaniset, elävät oliot, ovat kaikki palautettavissa samoihin ei-ulottuvaisiin, jakamattomiin ja katoamattomiin alkutekijöihinsä, monadeihin. Ne erottuvat toisistaan vain sisäisen toimintansa tai halunsa (*appétition*) perusteella, joka aiheuttaa niiden siirtymiset yhdestä tilasta tai perseptiosta toiseen. Monadit erottuvat toisistaan perseptioidensa kautta, ja jokaista perseptiota luonnehtii sen halu muuttua toiseksi. Monadien kaikki muutokset johtuvat näistä kahdesta niiden sisäisen toiminnan periaatteesta – haluista ja niiden aiheuttamista perseptioista, joita ei niiden sisäisyydestä johtuen voida selittää mekaanisesti, siis ulkoisten syiden ja vaikutusten, liikkeen, muodon ja törmäyksen käsitteiden kautta (art. 17). Perseptio (havainto) ja representaatio (esittäminen, kuvaaminen tai ilmaiseminen) ovat Leibnizin ontologian peruskäsitteitä – ne ovat olioiden sisäisten muutosperiaatteiden nimiä.

Descartes ja hänen aikalaisensa käyttävät termiä perseptio (*perception*) synonyyminä termille ajatus (*cogitatio*). Perseptio, skolastisessa kielenkäytössä, on siis laajempi käsite kun nykyinen englannin *perception*, joka usein rajoitetaan aistihavaintoon (ei suinkaan aistiärsykeisiin niin kuin suomentaja antaa ymmärtää, s. 70). Se kattaa sekä sisäisten ja ulkoisten aistien havainnon kaikki muodot, että intellektuaalisen intuition tai käsittämisen. Leibniz kuitenkin laajentaa käsitettä edelleen. Descartes pitää tietoisuutta tai välittömän tiedostamisen mahdolli-

suutta ajattelun tai perseption yhtenä tärkeänä kriteerinä. Leibniz käyttää *perseptiota* yleisnimekkeenä *kaikille* olevaisen (monadien) tiloille, yhtä hyvin tiedostetuille kuin tiedostamattomillekin. Kaikki muutos on muutosta tai siirtymistä yhdestä perseptiotilasta toiseen. Leibniz kutsuu tiedostamattomia tiloja pieniksi perseptioiksi, *petites perceptions* (katso art. 21 ja seuraavat). Tietoisista perseptioista, so. perseptioista, jotka sisältyvät Descartesin laajaan ajatuksien luokkaan, Leibniz käyttää termiä *aperseptio* (*aperception*). Leibnizin mukaan tiedostamattomien ja tiedostettujen perseptioiden erottaminen pelastaa meidät kartesiolaisten tekemästä pahasta virheestä, joka johti dualismiin ja siihen liittyviin harhaluuloihin, kuten siihen että ”ainoastaan henget (*esprits*) ovat monadeja ja että eläinsieluja ja muita entelekheioita ei ole olemassa. Ja he ovat kansan tavoin sekoittaneet keskenään pitkäaikaisen tajuttomuuden ja kuoleman suppeassa mielessä, sortuen tässä kaiken lisäksi skolastikkojen ennakkoluuloon erillään olevista sieluista [...]” (art. 14).

Varsin uudenlaista idealismia — vai onko kyseessä panteismin uusi muoto? Leibnizin kaltaisen synteesiä ja sovintoa etsivän eklektisen neron kohdalla tavanomaiset koulukuntaluokittelut johtavat pahasti harhaan: Leibniz pyrki yhtenäiseen järjestelmään, joka yhdistäisi Platonin ja uusplatonistien filosofian Aristoteleen ja Demokritoksen oppeihin. Hän halusi toisaalta puolustaa Aristoteleen finalistista hylomorfismia ja toisaalta uutta mekanistis-matemaattista luonnontiedettä, joiden hän katsoi täydentävän toisiaan. Leibniz kirjoittaa:

”Jos haluamme antaa nimityksen sielu kaikelle, jolla on *perseptioita* ja *haluja* siinä yleisessä merkityksessä, jonka olen juuri selittänyt, niin kaikkia yksinkertaisia substansseja tai luotuja monadeja voitaisiin nimittää sieluiksi. Mutta koska tunteminen (*le sentiment*) on muutakin kuin yksinkertainen perseptio, katson, että yleinen nimitys monadit tai entelekheiat on riittävä yksinkertaisille substansseille, joilla on vain tämä, ja että sieluksi nimitetään ainoastaan niitä, joiden perseptio on tarkempi ja täydennetty muistilla.” (S. 19)

Muisti on edellytys tietoisuudelle ja tiedostetulle havaintotai tunnekyvyille, ja niin on myös perseption tarkkuus. Jos perseptio alittaa tietyn tarkkuusasteen, se jää tiedostamattomaksi, hämäräksi. Tärkeää ja kiehtovaa tässä teoriassa on se, että tietoisien havaitsemisen tai tiedostamisen ja pelkän mekaanisen reaktion tai muutoksen välillä ei ole mitään ehdotonta rajaa: sen sijaan kyse on erilaisten tiedostamattomien ja tiedostettujen perseptioiden yhdestä ja samasta jatkumosta. Pelkän mekanistisesti kuvattavan yksinkertaisen fyysikaalisen tilan ja kompleksisen organismin tietoisien kognitiivisten tilojen välillä ei ole kuin aste-eroja. Järjestelmät, joita kutsutaan ”sieluiksi” tai sielua (tietoisuutta) omaaviksi, ovat ”jotakin enemmän” mutta eivät periaatteellisesti erilaisia kuin tajuttomat yksinkertaiset monadit, olevaisen (aineettomat) peruselementit; yksinkertaiset peruselementit, jotka ykseydessään sisältävät ja esittävät kaiken olevaisen moninaisuudessaan. Tämä on yhtä kiehtova kuin vaikeaselkoinenkin, ehkä käsittämätönkin, ajatus.

S iukonen kääntää termit *représenter* ja *représentation* termeillä kuvastaa ja kuvaus. Tässä, kuten muidenkin teknisten filosofisten termien kodalla, olisi kuitenkin syytä pitäytyä vakiintuneessa terminologiassa — puhutaanhan nykyään representaatioista ja representoimisesta kognitiotieteessä ja yleisemminkin. Mitä representaatiolla sitten milloinkin tarkoitetaan, on toinen asia. Tätä kannattaakin miettiä huolellisesti. Kuva on yksi representaation muoto, sanommehan esimerkiksi Helsingin yliopiston filosofian laitoksen seminaarihuoneen seinälle ripustetusta muotokuvasta, että se esittää professori Oiva Ketosta. Leibniz ei kuitenkaan pidä monadejaan tässä mielessä kuvina. Miten moninaisuutta, josta Leibniz puhuu, voisi esittää kuvallisesti? Leibnizin representaation käsite on, kuten monadinkin, äärimmäisen abstrakti. Monadeissa ei ole ikkunoita, hän huomauttaa. Eipä toki, eikä silmiä, seiniä, taustaa tai muutakaan kiinnekohtaa, jolla kuvia tai kuvioita voisi esittää (esim. kalvo tai hermoverkko). “[...] monadien luonnolliset muutokset johtuvat sisäisestä prinssiipistä, sillä ulkoinen syy ei pysty vaikuttamaan niihin sisäisesti” (s. 35). Unohtakaamme siksi myös peilikuvat, vaikka Leibniz käyttää juuri tätä metaforaa kirjoittaessaan, että ”jokainen monadi on omalla tavallaan maailmankaikkeuden peili”. Tärkeätä tässä yhteydessä sitä vastoin on perseptioiden tai representaatioiden järjestys: “[...] koska maailmankaikkeus on säädetty täydelliseen järjestykseen, täytyy myös esittäjässä (*le représentant*) olla järjestys, siis sielun perseptioissa, ja niin ollen ruumiissa, jonka mukaan maailmankaikkeus on siinä esitettynä (*suivant lequel l’univers y est représenté*)” (art. 63). Minkälaisesta järjestyksestä on kysymys?

Muisti tuo tietyn järjestyksen¹ perseptioiden moninaisuuteen: muistiin jääneet perseptiot herättävät odotuksia tiettyjen perseptiosarjojen toistuvuudesta — näin eläimillä ja ihmisillä syntyvät tottumukset ja niihin perustuvat odotukset: “[...] kun koirille näytetään keppiä, ne muistavat kivun, jonka se on aiemmin niille aiheuttanut, ulvovat ja juoksevat pakoon” (art. 26). Samoin ihmiset, jotka ”käyttäytyvät petojen tavoin niin kauan kuin heidän perseptiot seuraavat toisiaan ainoastaan muistin periaatteen mukaan muistuttaen empiristisiä lääkäreitä joilla on pelkkä käytäntö ilman teoriaa”. Emme olekaan ”muuta kuin empiirikkoja” suurimmassa osassa toimintaamme, kuten odottaessamme päivänvaloa huomiseksikin, minkä yksin tiedemiehet (astronomit) pystyvät päättelemään järjen (teorian) avulla.

Kaikilla monadeilla on yksinkertaisia perseptioita, mutta tajunta ja tiedostettuja tottumuksia, jotka edellyttävät muistia, on ainoastaan tietyn kompleksisuusasteen omaavilla eläimillä. Entä järki? Järjen käyttö edellyttää edellisen lisäksi tietoa “välttämättömistä ja ikuisista totuuksista”, mikä “erottaa meidät pelkistä eläimistä...kohottaen meidät tietoon itsestämme ja Jumalasta. Tämä on se meissä, jota kutsumme järjelliseksi sieluksi tai *hengeksi (Esprit)*” (art. 29). “Välttämättömiä totuuksia koskevan tiedon ja niiden abstraktioiden avulla kohoamme myös *reflektiivisiin akteihin* joiden kautta tulemme ajatelleeksi sitä, jota kutsutaan *minäksi*, ja pohtineeksi että tämä tai tuo löytyy meistä: ja näin ajatellessamme itseämme, ajattelemme Olevaista, Substanssia, yksinkertaista ja yhdistettyä, aineetonta ja itseään Jumalaa, kun käsitämme että se mikä on rajallista meissä, on hänessä rajatonta.” (Art. 30) Nämä reflektiiviset aktit tarjoavat tärkeimmät kohteet järjen päättelyillemme, siis rationaaliselle ajattelulle. On huomattava, että järjen päättelyt rajoittuvat Leibnizilla näihin järjen kohteisiin ja totuuksiin, jotka eroavat tosiasiatotuuksista siinä että ne ovat välttämättömiä: niiden vastakohta on loogisesti ristiriitainen, siis mahdoton. Välttämättömien totuuksien perusta löytyy analyysin kautta palauttamalla ne yksinkertaisiin totuuksiin, kuten matematiikassa määritelmiin, aksioomiin ja postulaatteihin, ja viimekädessä yksinkertaisiin, määrittelemättömiin ideoihin. (Art. 31-35) Kontingentit tosiasiatotuudet — joiden vastakohta ei ole loogisesti mahdoton, ja joita siksi ei voida todistaa tai johtaa primitiivisistä käsitteistä ja määritelmistä samalla tavalla, koska “ilmiöiden suunnattoman moninaisuuden ja kappaleiden loputtoman jakautuneisuuden vuoksi erottelu yksittäisiin perusteisiin saataisi edetä loputtomiin yksityiskohtiin” (art. 36) — puolestaan perustuvat riittävän perusteen periaatteeseen, siis Jumalan välttämättömään substanssiin, joka täydellisyydessään sisältää ne *eminentisti* kaikki pienimpiä yksityiskohtiaan myötä täydelliselle oliolle ominaisella *ylhäisellä tavallaan*.² (Art. 38)

Tässä ei ole mahdollista edes mainita kaikkia niitä moniulotteisia ja syvällisiä, äärimmäisiin johtopäätöksiin vietyjä ajatuksia ja näkymiä (visioita) joita *Monadologiassa* — länsimaisen metafysiikan lyhimmissä ja tiivistetyimmässä teoksessa — aforisminomaisesti esitetään. Olen keskittynyt Leibnizin representaation käsitteeseen viitaten rationaaliseen tai loogiseen järjestyksen ja todistamisen ihanteisiin, joiden puitteissa se on käsittääkseni parhaiten ymmärrettävissä, mutta joita en voi tässä käsitellä tarkemmin. Jokin representoi tai kuvastaa jotakin sikäli kuin se

on johdettavissa tai jossakin mielessä sisältyy todisteisiin tai premisseihin, joiden perusteella representoitu tulee ymmärrettäväksi tai todistetuksi. Jokainen elementti, joka on osa rationaalista järjestelmää, on tämän järjestelmän ja sitä perustavien ikuisten ja välttämättömien järjen totuuksien määräämässä yhteydessä järjestelmän kaikkiin muihin osiin, joita se representoi ja näin ollen myös sitä ääretöntä kokonaisuutta, jota ne ovat yhdessä muodostamassa. Olihan Leibniz, jonka väsymätön henki liikkui kaikilla mahdollisilla inhimillisen tiedon ja oppineisuuden aloilla kuin kotonaan, myös logiikan uudistaja. Hän haaveili logiikan kehittämisestä *scientia generaliksi*, eli yleiseksi tieteenksi, josta Rauli Kauppi *Monadologian* suomennokseen sisältyvässä kirjoituksessaan ”Logiikan idea Leibnizin filosofiassa” toteaa, ettei sen ollut tarkoitus sisältää vain päättelysääntöjen täydellistä kokoelmaa vaan lisäksi “myös toden filosofian periaatteet” (s. 82).

Kaupin ensiksi väitöskirjana julkaistu *Über die Leibnizsche Logik* (1960) kuuluu Leibnizin logiikan analyysin kansainvälisiin klassikoihin. On ilahduttavaa, että edellä mainittu kirjoitus, jossa Kauppi tarkastelee Leibnizin projektia ja siihen liittyviä “väistämättömiä vaikeuksia” (s. 91), on nyt saatettu suomenkielisen lukijakunnan ulottuville. Leibnizin filosofis-looginen projekti askarrutti toistakin suomalaista ajattelijaa ja loogikkoja, Erik Steniusta, jonka huomionarvoinen artikkeli “On the System of Leibniz” ilmestyi ensi kerran vuonna 1973 *Ajatuksessa* (vol. 35). Valitettavasti tätä Leibnizin filosofisen järjestelmän erinomaista esitystä ei edes mainita nyt julkaistussa *Monadologian* suomennoksen kirjallisuusluettelossa. Stenius osoittaa artikkelissaan perusteettomaksi väitteen, jonka Siukonen esipuheessaan näyttää allekirjoittavan. Väitteen mukaan kattavan kokonaiskuvan luominen Leibnizin työstä ei näyttäisi olevan mahdollista (s. 24). Stenius kuitenkin huomauttaa: “The idea that Leibniz’s different philosophical views do not form a systematic whole is rather natural if one’s conception of Leibniz’s philosophy is based on the more or less incoherent catalogues of Leibnizian views found in the average textbook on the history of philosophy.”³ Steniuksen mukaan sama käsitys heijastuu myös Bertrand Russellin väitteestä, että Leibnizin kirjoitukset sisältävät eksoteerisen, prinsessoille ja kirkonhallitsijoille tarkoitettun julkisen opin lisäksi myös toisen, esoteerisen, salassa

pidetyn järjestelmän, jota Leibniz ei halunnut paljastaa suurelle yleisölle. Leibnizin ajattelua hallitsivat tietyt, jo varhaisissa kirjoituksissa esitetyt keskeiset ideat, joita hän läpi koko myöhemmän tuotantonsa pyrki selventämään ja tarkentamaan, vaikkei hän koskaan saattanutkaan niitä lopullisen järjestelmän muotoon ehkä osaksi niihin liittyvien ristiriitojen ja vaikeuksien vuoksi, joita hän ei pystynyt ratkaisemaan. Keskeisiä tässä ovat mainitut kaksi periaatetta, joista kaikki totuudet on Leibnizin mukaan johdettavissa: ns. ristiriidan laki ja ns. riittävän perusteen laki, josta voitaisiin todistaa *a priori*, *optimum* periaatetta noudattaen kaikki se, mitä ei voida todistaa ensimmäisen periaatteen perusteella. Kaikelle on olemassa riittävä syy. Jos intellektimme ei olisi niin rajoittunut, jos pystyisimme näkemään, niin kuin Jumala omassa äärettömässä intellektissään, kaikki mahdollisuudet ja niitten muodostamat mahdolliset maailmat, tajuaisimme myös miksi juuri ne, jotka toteutuvat, ovat kaikista vaihtoehdoista aina parhaat mahdolliset. Filosofisesti keskeinen on myös Leibnizin “loogis-teleologinen” substantiaalisten muotojen oppi, ns. *inesse-periaate*, josta seuraa että jokaisella yksilöllä (monadilla) on oma essentiansa ja että kaikki sen menevät, nykyiset ja myös tulevat ominaisuudet ja relaatiot (halut ja perseptiot) sisältyvät essentiaalisesti sen määrittelyyn. Jos Leibnizin järjestelmä onkin loogikon kannalta äärimmäisen sofistikoitu ja intellektuaalista kauneutta omaava, se myös sisältää rajoitetummille intellekteille käsittämättömiä, absurdeja piirteitä. Niihin kuuluvat ennen muuta *inesse-periaatteesta* seuraava teesi kaiken välttämättömyydestä yhdistettynä *optimum-periaatteesta* seuraavaan teesiin kaiken optimaalisesta hyvydestä, jonka kustannuksella Voltaire huvittaa lukijoitaan kuuluisassa teoksessaan *Candide tai optimismi*. Stenius päättää artikkelinsa sanoilla: “[...] perhaps like Voltaire, we are inclined to criticize Leibniz for allowing his aesthetic appreciation of the beautiful intelligibility of the world, together with his own skill in ideological engineering, to obscure the emotional absurdity in calling our world the

best possible of all possible worlds. And if we think so, then at the same time as we appreciate the beauty of Leibniz’s metaphysical system, we may be reminded of the saying that it is just one step from the sublime to the ridiculous.” (S. 335) Leibnizin äärimmäisen rationalistisen filosofian ja filosofisten johtopäätöksien pohtiminen tekee ainakin minut taipuvaiseksi yhtymään Candiden filosofiystävän Martinin huomautukseen Voltairen tarun lopussa: “Travaillons sans raisonner, c’est le seul moyen de rendre la vie supportable”. Viljelkäämme Candiden neuvoa noudattaen puutarhaamme, työskennelkäämme käyttämättä järkeä ollenkaan — muuta keinoa tämän käsittämättömän elämän siedettäväksi tekemiseen meillä ei taida olla. Jos järki ja sen päättelyt rajoitetaan Leibnizin tapaan välttämättömiin totuuksiin ja niille perustuvien täydellisten todistuksien piiriin se saakin minun puolesta jäädä käyttämättä. Viihdyn paremmin eläinten, empiirikkojen ja kansanomaisesti ajattelevien kartesiolaisten vaatimattomammassa seurassa. Toisaalta, jos luemme *Monadologiaa* pelkkänä utopiana, niin kuin Siukonen tekee suomenostaan saattavassa tarinassaan “Kaupunki, kirjasto, puutarha ja teatteri”, voimme ehkä vilpittömästi ihailla sen kauneutta — utopiaan kohdistettu rakkaudentunne ei välttämättä noudata samaa logiikka kun tunteemme täällä ja nyt eletyissä todellisuudessa noudattavat.

Viitteet

1. Ranskan *consécution* on käännetty termillä johdonmukaisuus, mikä kuitenkin johtaa harhaan, koska tässä Leibniz nimenomaan tekee eron rationaalisen päättelyn järjestyksen ja sattumanvaraisen perättäisyyden välillä. Mistään varsinaisesta johdonmukaisuudesta ei ole kysymys, vaan ainoastaan toiston synnyttämästä muistiin tallennetusta assosiaatioiden ketjusta.
2. Vertaa suomennos, jossa Leibnizin käyttämä *éminement* on korvattu ilmaisulla “on vaan korkeinta” (s. 45) ilman mitään selitystä.
3. Erik Stenius, “On the System of Leibniz”, teoksessa Erik Stenius, *Critical Essays II*, Acta Philosophica Fennica, vol. 45, 1989, s. 313.